

**Marcel Erdal (2004), *A Grammar of Old Turkic, Handbook of Oriental Studies*,
Brill, Leiden-Boston, XII+575 s.**

Ferruh AĞCA*

19. yüzyılın sonlarında II. Kök Türk Kağanlığı'na ait yazıtların keşfi ve ardından okunup çözümlenmesiyle başlayan Eski Türkçe çalışmaları, 20. yüzyılın başlarında Tarım havzasında Uygur Türklerine ait, çoğunluğunu Maniheizt ve Budist karakterdeki eserlerden oluşmuş ve çeşitli alfabelerle yazılmış baskı yazı ya da el yazma eserlerin bulunması ve işlenmesiyle alanını genişletmiştir. Orhun bölgesinde bulunan Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarından başka, yine bu bölgedeki Uygur yazıtları, Yenisey nehri yakınlarında bulunan Yenisey yazıtları ve Kırgızlara ait olduğu tahmin edilen Talas bölgesindeki yazıtlar ile Orta-Asya'nın farklı bölgelerinde bulunmuş irili-ufaklı yazıtlar, Eski Türkçe döneminin ilk yazılı kaynaklarıdır. Genel olarak Türk dilinin ilk dönemi içinde değerlendirilen bu yazıtlar ile daha farklı kültür ortamında yazılmış olan Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlığın Nesturî mezhebine ait dinî metinler ve hukuk vesikalarından oluşan Uygur metinlerinin keşfi, 20. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu yüzyılın başlarından itibaren Eski Türkçe üzerine yapılan çalışmalar, bir taraftan farklı kültür çevrelerine ait bu metinlerin keşfedilmesi, diğer taraftan da yayımlanması ve dil özelliklerinin incelenmesiyle bugün de sürmektedir.

Günümüzde Eski Türkçe metinlerin yayımı, daha çok Maniheizt ve Budist çevrede yazılmış Uygur dil alanında devam etmektedir. Türk runik harfli yazıtların yayımı ise hemen hemen tamamlanmıştır. Türk runik alfabesinin Orhun yazıtları temelinde *Vilhelm Thomsen* tarafından çözümlenmesi ve daha sonra diğer bölgelerdeki yazıtların keşfedilmesiyle başlayan yazıtlar üzerine çalışmalar,

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi.

günümüzde daha çok kelime ya da kelime grupları üzerine yeni okuyuşlar, anlamlandırmalar ve düzeltmelerle ilerlemektedir¹. Eski Türkçe'nin diğer alanı olan Uygur Türkçesi üzerine çalışmalar, 20. yüzyılın başlarında bu alandaki elyazma ve baskı yazılı metinlerin keşfedilmesinin hemen ardından arka arkaya yayımlanan *Uigurica (I-IV)*, *Türkische Manichaica aus Chotscho (I-III)* ve *Türkische Turfan-Texte (I-X)* serileriyle başlamıştır. İkinci dünya savaşı sıralarında kesintiye uğrayan Uygur Türkçesine ait metinlerin yayımı, 1970'li yıllarda Tibet, Soğd, Moğol dillerine ait metinleri de kapsayarak yayımına başlanılan ve bugün de devam edilen *Berliner Turfan-Texte* serisiyle hız kazanmıştır.

Maniheizt ve Budist Uygur metinleri, bugüne kadar yapılan yayımlara rağmen tamamlanmış değildir. Başta Almanya olmak üzere dünyadaki çeşitli koleksiyonlarda muhafaza edilen birçok Uygur fragmanı, hâlâ yayımlanmayı beklemektedir. Bu fragmanlar yanında, Uygur edebiyatı içinde gerek hacimleri gerekse muhteva ve dil özellikleri bakımından önemli bir yere sahip olan *Altun Yaruk*, *Daşakarma* ve *Maitrisimit* gibi Budist Uygur metinlerinin eksik bölümleri hâlâ yayımlanmamış olduğundan dolayı, metinlerin eksik kısımları yayımlanuncaya kadar bu alandaki bilgilerimizin kesinlik taşımayacağını ifade etmek gerekir.

Günümüzde Eski Türkçe çalışmaları, bir taraftan Türk runik harfli yazıtlardaki kelimelerin okuma ve anlamlandırılmasına ilişkin problemlerin çözümüne yönelik çalışmalar ve tasnif edilmiş Uygur metinlerinin yayımlanmasıyla metin bazında; diğer taraftan da bu döneme yönelik gramer ve leksikoloji alanlarında devam etmektedir. Türk runik alfabesiyle yazılmış yazıtların dili üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Şu ana kadar hem yazıtlar hem de Uygur metinlerinin dil özellikleri hakkında makale ve müstakil eser olmak üzere birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte, sadece Uygur Türkçesi üzerine yapılmış çalışma sayısı fazla değildir. Bugüne kadar Uygur Türkçesi üzerine yapılmış iki gramer çalışmasını özellikle zikretmek gerekir. Birincisi, A. von Gabain'in 1941 yılında, örnek ve açıklamalarını daha çok Uygur Türkçesine dayandırarak yazdığı *Alttürkische Grammatik* adlı

¹ Bugüne kadar Türk runik harfli yazıtlardaki bazı ibarelerin yeniden okunması ve anlamlandırılmasına yönelik birçok makale ve kitap yazılmıştır. Bunlar arasında en sonuncusu, Berta Arpad tarafından yazılan, *Szavamat jöl halljátok, A türk és uşgur rovásrásos emlékek kritikai kiadása*, Szeged, 2004 adlı eserdir. B. Arpad bu eserinde, Kök Türk ve Uygur yazıtlarının yeniden transliterasyon, transkripsiyon ve Macarca çevirisini yapmıştır.

eserdir. Gabain, Eski Türkçe alanında son zamanlara kadar hem Türkiye’de hem de dünyada en fazla müracaat edilen bu eserinde Eski Türkçe terimini, yazıtlar ile Maniheizt ve Budist Uygur metinleri için kullanmıştır. Ne var ki 1941 yılından sonra, özellikle Uygur dil alanında birçok metnin yayımlanmış olması, günümüzde Gabain’in eserindeki eksik ve yanlışlıkları ortaya çıkarmıştır.

Uygur dil alanı üzerine yapılmış ikinci gramer çalışması, Peter Zieme’ye aittir. Zieme 1969 yılında tamamladığı *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaisch-türkischen Turfantexte* adlı doktora tezinde, bazı Mani metinlerini de ilk defa yayımlayarak, Maniheizt Uygur metinlerinin dil özelliklerini incelemiştir. Bu iki eserin dışında sadece Uygur Türkçesi’ni esas alan başka bir çalışma yapılmamıştır. Dahası, bugüne kadar Budist çevreye ait Uygur metinlerinin dil yapısı, bu alanla ilgili yapılan kısmî çalışmaların dışında, müstakil bir çalışma olarak incelenmemiştir. Budist Uygur metinlerinin dil özellikleri üzerine yapılmış en belli başlı çalışma, erken Budist Uygur metinlerinin dil özelliklerini ele alan J. P. Laut’a aittir. Laut (1986), *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler* adlı eserinde, Budist Uygur metinlerinden *Sekiz Yükme Sutra* ile *Maitrisimit*’in Sengim-Murtuk ve Hami nüshalarını dil özellikleri bakımından inceleyerek bu metinlerin yazılış tarihlerini tespit etmeye çalışmıştır.

Bütün bu çalışmalara rağmen, Uygur Türkçesinin bütün safhalarını içine alan bir gramer henüz yazılmamıştır. Bu nedenle hem yazıtlardaki yanlış okunan ve anlamlandırılan bazı kelimeleri yeniden değerlendiren hem de Budist Uygur Türkçesi’nde birçok yeni metnin yayımlanmasıyla ortaya çıkan bilgileri tekrar yorumlayan ve Eski Türkçe’yi bütün hâlinde ele alan bir gramere ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bu anlamda Marcel Erdal’ın *A Grammar of Old Turkic* adlı eseri, büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eserde, Türk runik alfabesiyle yazılmış yazıtlar ve son zamanlara kadar yayımlanmış Uygur külliyatının hemen hemen tamamı dikkate alınmış ve ortaya çıkan yeni bilgiler çağımızın gramer metotlarıyla incelenmiştir. Eserin en önemli özelliklerinden biri, Eski Türkçe’de, özellikle Uygur dil alanında, yeni metinlerin yayımlanmasıyla ortaya çıkan yeni şekillerin dikkate alınması ve bu sayede bu alandaki eskimiş ve eksik bilgilerin giderilmesi olmuştur.

Erdal, Eski Türkçe alanındaki *Old Turkic Word Formation* (1991) adlı önemli çalışmasının ardından bu eserinde de Eski Türkçe terimini; runik harfli yazıtlar,

genelini Maniheist ve Budist çevrede yazılmış Uygur metinleri ve ilk İslamî Türkçe metinler için kullanmıştır. Bu anlamda Erdal, Eski Türkçe'nin sınırlarını, genel anlayıştan farklı olarak Karahanlı sahasında yazılmış 11. yüzyıl İslamî Türk metinlerini de dahil ederek genişletmiştir.

Erdal Eski Türkçe'nin gramerini, I. *Giriş*, II. *Yazı, İmlâ, Ses Bilgisi ve Morfofonoloji*, III. *Şekil Bilgisi*, IV. *Sentaks*, V. cümle içinde anlatıcının/yazıcının duygu ve düşüncelerini yansıtan *Pragmatics ve Madality*, VI. *Söz Varlığı* olmak üzere altı ana bölüm üzerine kurmuştur.

Giriş'te ilk önce Türk dilinin metinlerle tanıklanmamış olan İlk Türkçe, Proto-Türkçe ve Altay dil birliği dönemleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Erdal, Türklerin şu ana kadar keşfedilen ilk yazılı kaynağının I. Kök Türk Kağanlığı döneminde, 6. yüzyılda yazılan Bugut yazıtı olduğunu ancak bu yazıtın Soğdca yazılmış olması nedeniyle Türklerin o zamanlarda yazı dili olarak Soğdca'yı kullandıklarını ifade etmiştir. Soğdca yazılmış Bugut yazıtı bir tarafa bırakılırsa, Türk dilinin okunabilir, anlaşılabilir ve tarihlendirilebilir ilk metinlerinin, 720 yılından önce yazılan Orhun yazıtları olmasından dolayı Erdal, Eski Türk dilini Kök Türk yazıtlarıyla başlatır. Erdal, Güney Sibiry'a da Yenisey nehrinin yakınlarında bulunan Yenisey yazıtlarının Kök Türk yazıtlarıyla hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış olabileceğini belirtir. Ancak Erdal'a göre, bu yazıtlardan bazılarını Kök Türk yazıtlarından da önceye tarihlendirmek mümkündür.

Erdal, Eski Türkçe'nin ilk yazılı metinleri arasına, Afganistan ve Hindistan'daki Baktriya metinlerini de dahil etmiştir. Türklerin bu bölgelerdeki varlığı, milattan önce 130 yılında başlamış, 9. yüzyıla kadar devam etmiştir (Ercilasun 2004: 65-68). Erdal'ın verdiği bilgiye göre, Sims-Williams (2000) tarafından yayımlanan Afganistan Baktriya yazmaları arasında birçok Türkçe kelime ve kelime grubu vardır. Bu yazmalardan en erken tarihli olanı 7. yüzyılın ilk yarısına aittir. Erdal'a göre 640 yılında yazılmış olan bu metindeki Türkçe *tapaglıg* kelimesi, buradaki Türkler'in dilinin diğer Eski Türkçe dil alanlarıyla benzer olduğuna işaret etmektedir. Erdal bu bakımdan Eski Türkçe'nin sınırlarının güneyde Baktriya'ya kadar genişletilebileceğini ifade eder.

Erdal'a göre Eski Türkçe, üç dil alanından oluşmaktadır:

1. *Türk runik harfli yazıtlar*: Eski Türkçe'nin bu ilk dönemi, çoğu bugünkü Moğolistan'da ve Yenisey havzasında bulunan ve Erdal'a göre 7-10. yüzyıllar arasında yazıldığı tahmin edilen Kök Türk, Yenisey ve Uygur yazıtlarını içerir. Bu döneme ait Türk runik alfabesiyle yazılmış irili ufaklı birçok yazıttan en önemli olanları şüphesiz 8. yüzyılın ilk yarısında yazılan Kök Türk yazıtlarıdır. Yenisey havzasında bulunan yazıtların ise ne zaman yazıldığı kesin olarak belli değildir ancak Erdal bu yazıtların bazılarının Kök Türk yazıtlarından daha erken tarihli olduğunu iddia etmektedir. Yine Moğolistan'da bulunan Uygur yazıtları ise 840 yılından sonra Uygur Türkleri tarafından yazılmıştır. Orta Asya'nın farklı bölgelerinde taş ya da kaya üzerine yazılmış Türk runik harfli birçok yazıtın varlığı, halk arasında bu alfabenin daha sonraki yüzyıllarda da kullanıldığına işaret etmektedir. Nitekim Türk runik alfabesi yanında Uygur alfabesiyle yazılmış bazı yazıtların 13. yüzyıla kadar tarihlendirilmesi (Zieme 1986:229-237), Türkler arasında taşlara yazma geleneğinin yaygın olduğuna işaret etmektedir.

2. *Eski Uygur yazmaları*: Erdal, Uygur metinlerinin durumu hakkında bilgi verdikten sonra, bu dönemi klasik-öncesi, koiné (klasik) ve geç safha olmak üzere üçe ayırmıştır. Burada hangi metinlerin bu dönemlere ait oldukları belirtilmemişse de kitabın birçok yerinde Maniheist metinlerin geneli ve birkaç Budist metin klasik-öncesi döneme yerleştirilmiştir.

En erken Maniheist ve Budist Uygur metinlerinin ne zaman yazıldığı tam olarak belli olmamakla birlikte Erdal, Uygur Türkçesini 9. yüzyıldan başlatır. Buna karşın bazı Maniheist Uygur metinlerinin 8. yüzyılda yazıldıklarına dair tarihî ve dillik ipuçları vardır. Bazı Maniheist Uygur metinlerinde sıkça *Ötüken* isminin geçmesi, bu metinlerin kesin olmamakla birlikte, Uygur Türklerinin Tarım havzasına göçmeden önce yazıldıklarını düşündürmektedir. Yine Böğü Kağan'ın 762/763 yıllarında Maniheizmi devlet dini olarak kabul ettiği töreni tasvir eden ve TT II'de yayımlanan metnin bu yıllarda yazıldığı düşünülmektedir. Tarihî verilerin yanında dil özellikleri bakımından da eskicil şekilleri barındıran bu tür metinler, Uygur Türkçesi'nin 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatılabileceğine işaret etmektedir.

Uygur Türkçesi, 13. yüzyılda Moğol istilasına kadar devam etmiştir. Erdal burada Altun Yaruk'un 1687 tarihli Petersburg nüshasının sonuna sonradan ilave

edilen *Buyan Evirmek* bölümünün Eski Türkçe içinde değerlendirilemeyeceğini belirtir. AY'un Petersburg nüshası, 17. yüzyılın sonlarında istinsah edilmiş olmasına karşın, eserin dil özellikleri tamamıyla Uygur Türkçesi'ni yansıtır. Buna karşın Buyan Evirmek'in dil özellikleri, Uygur Türkçesi'nin dil özelliklerinden oldukça farklıdır. Meselâ, Altun Yaruk'un Petersburg nüshası da dahil olmak üzere Uygur Türkçesi'nde, görülen geçmiş zamanın çokluk I. şahıs çekimi -mIz ekiyle yapılırken, Buyan Evirmek'te *osguru birgey kangım-nı tip kadıqlanıp ötrü bititdük küç yitmiş-çe bu nom erdinig* (684/5) cümlesindeki *bititdük* örneğinde -k ekiyle yapılmıştır. Bu ve benzeri yapılar, Buyan Evirmek'in dil özelliklerinin Altun Yaruk'tan farklı olduğunu göstermektedir.

3. *Karahanlı Devletinin 11. yüzyıl Türkçe metinleri*: Erdal, Eski Türkçe dönemi içine, Türk dilinin Karahanlı sahasında yazılan ilk İslamî metinleri de dahil etmiştir. Ancak Erdal'ın tasnifine göre Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi'nin sadece 11. yüzyılda yazılmış metinlerini kapsar. 12. yüzyılda yazılmış olan *Atabet'ül-Hakayık*, Orta Türkçe dönemi içinde değerlendirilmiştir. Yine Erdal'a göre, Kutadgu Bilig'in A nüshası (Herat nüshası) 1439 yılında istinsah edildiği ve bu nüshanın dil özellikleri diğer iki nüshadan farklı olduğu için Eski Türkçe alanı içinde ele alınamaz. Erdal Karahanlı sahasından sadece KB'in B ve C nüshaları, DLT ve Uygur alfabesiyle yazılmış *Yarkand* dokümanlarını Eski Türkçe korpusu içinde değerlendirmiştir.²

Erdal *Giriş* bölümünde, kısaca Eski Türkçe'de daha çok leksikal alanda görülen farklılıklardan bahsetmiştir. Yazılış tarihleri birbirine çok yakın olan Orhun yazıtlarında ağız farklılıklarının olup olmadığı sorgulanmıştır. Ancak Erdal'ın da vurguladığı gibi, Eski Türkçede hem ağız hem de tarihsel gruplaşmaya imkân veren birçok farklılık, asıl Uygur sahasında görülmektedir. Uygur metinleri arasında bir

² Türkologlar arasında, Eski Türkçe'nin sınırlarının tam olarak ne olduğu konusu henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Son yıllara kadar Eski Türkçe terimiyle sadece Kök Türk ve Uygur dil alanları kastedilirken, son yıllarda bunlara Karahanlı Türkçesi de dahil edilmeye başlanmıştır. Zaten önceki çalışmasında Erdal (1991), sık sık DLT ve KB'den örnekler vererek, Eski Türkçe alanı içine Karahanlı Türkçesini de dahil ettiğini göstermiştir. Batıda Röhrborn (1977), Doerfer (1993), Johanson (1998) gibi diğer bazı Türkologlar da Karahanlı Türkçesi'ni Eski Türkçe'nin batı kolu olarak ele almışlardır. Bu konu hakkındaki görüşler için bkz. Barutcu-Özönder (2002): 203-210.

kısmı diyalekt özelliğinden bir kısmı da yazılış tarihlerinden kaynaklanan bu farklılıklar, metinlerden verilen örneklerle gösterilmiştir.³

Giriş bölümünün sonlarında Eski Türkçe üzerine yapılmış çalışmalar ele alınmıştır. Burada Eski Türkçe metinlerin keşfi ve Türk runik yazısının çözümü, Eski Türkçe metinlerin söz varlığı ve gramer çalışmaları üzerine yapılmış çalışmalar özetlenmiştir. Bu kısım, Eski Türkçe ile ilgili şu ana kadar yapılmış çalışmalar hakkında genel bir görünüm arz etmektedir. Bilhassa Eski Türkçe gramer çalışmalarının ele alındığı bölüm, analitik kaynakça niteliğindedir.

Giriş bölümünde Eski Türkçe üzerine yapılan gramer çalışmalarından bahsedilirken ayrıca yazı sistemleri üzerine yapılmış belli başlı çalışmalar da zikredilmiştir. Bu çalışmalar arasında, Uygur yazısını şekil bakımından inceleyen ve Uygur metinlerini yazı şekline göre tasnif eden Moriyasu'nun makalesi en dikkat çekici olanıdır. Erdal'ın ifadesine göre Moriyasu, Uygur yazısıyla yazılmış metinleri; klasik öncesi metinlerde köşeli, klasik metinlerde yarı-köşeli, yarı-kursiv ve geç metinlerde kursiv olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Erdal'ın burada listelediği çalışmalara, Eski Türklerde yazı şeklinin yanısıra kâğıt hammaddesi, boyutu ve damgaları ile yazıda kullanılan kamış ya da fırçayı da dikkate alarak bir değerlendirme yapan Şinasi Tekin'in *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları* (1993) adlı çalışması da ilave edilebilir.

İkinci bölüm, *yazı, imlâ, ses bilgisi ve morfofonoloji* konularını içerir. Yazı başlığı altında Eski Türkçe yazı sistemleri üzerinde durulmuştur. Başta Türk runik alfabesi olmak üzere Mani ve Uygur alfabeleri ile yeri geldikçe Brahmi ve Tibet alfabelerinin özelliklerinden bahsedilmiştir.

Uygur alfabesinde kelime başındaki /a/ ünlüsü çift elif, /e/ ünlüsü de tek elifle gösterilmiştir. Erdal bu ünlülerin yazımı konusunda kural dışı bazı örnekler üzerinde de durmuştur. Mesela, kelime başındaki /a/ ünlüsü, bazen /e/ ünlüsünü karşılayan tek elifle yazılmıştır. Erdal, kelime başında /a/ ünlüsünün /e/ gibi tek elifle yazılışının da belli bir kural dahilinde gerçekleştiğini belirtir (s. 42/61. dipnot).

³ Erdal burada, ilk önce kendisinin (1979), sonra Laut (1986) ve Doerfer'in (1993) tespit ettiği Uygur Türkçesi metinlerini tasnif ve tarihlendirmeye yönelik dillik ölçütleri ifade etmiştir. Bu konuda tarafımdan hazırlanmakta olan doktora tezinde burada ifade edilen ölçütlerin dışında başka ölçütler de tespit edilmiştir.

Ona göre Uygur kursiv yazısıyla yazılmış metinlerde, kelime başında /a/ ünlüsünden sonra kelime köküne ait iki ünsüz gelmişse, /a/ ünlüsü tek elifle yazılır (*arslan*, *amtu*, *artuk* gibi). Yine Erdal'a göre /a/ ünlüsünü takip eden iki ünsüzden biri kelime köküne, diğeri de eke aitse o zaman /a/ ünlüsü normal şekliyle, iki elifle yazılmıştır (*açmak* gibi). Kelime başında /a/ ünlüsünün zaman zaman tek elifle yazılışıyla ilgili Erdal'ın verdiği bu kural, büyük ölçüde doğrudur. Ancak kelime başındaki /a/ ünlüsü, sadece kursiv yazılı metinlerde değil, Uygur alfabesiyle yazılmış klasik-öncesi Maniheist metinlerde de bazen tek elif ile yazılmıştır. *amtu* (BT V 2 6), *ag(ı)rla-* (BT V 27v 3) gibi örneklerde kelime başı /a/ ünlüsü tek elifle yazılmıştır. Yine kelime başındaki /a/ ünlüsünün sadece iki ünsüzden önce değil, tek ünsüzden önce de tek elifle yazıldığı görülmektedir. *ag(ı)rla-* (BT V 27v 3), *amırtgur-* (BT VII I 15; Ht VI 1270), *antada berü* (HaTouHou 8,7) gibi örneklerde de kelime başı /a/ ünlüsü tek elifle yazılmıştır.

Yukarda belirtildiği gibi, Uygur alfabesiyle yazılmış metinlerde kelime başındaki /e/ ünlüsü tek elifle yazılmıştır. /a/ ünlüsünün yazımında görülen düzensizlik, /e/ ünlüsünde genellikle yoktur. Erdal tarafından ifade edilen kelime başındaki /a/ ünlüsünün düzensiz yazılışına, çok az metinde görülen kelime başı /e/ ünlüsünün düzensiz yazımını da ilave etmek gerekir. İmlânın bozuk olduğu çok az Uygur metninde, kelime başındaki /e/ ünlüsü, yukardaki durumun aksine, /a/ ünlüsünü karşılayan çift elifle yazılmıştır: *emgekinte* (HaTouHou 3/ 1, 18), *esen* (HaTouHou 15,24), *erdi* (HaTouHou 15,25), *erür men* (HaTouHou 15,29), *evim(m)-izke barırbiz* (HaTouHou 15,4), *evige* (HaTouHou 18,4), *esengüleyü* (HaTouHou 20,4) gibi örneklerde kelime başındaki /e/ ünlüsü, normalde /a/ ünlüsünü karşılayan çift elifle yazılmıştır.

Erdal, Eski Türkçe'de yazı ve imlâya ilişkin bölümden sonra, ses bilgisi bölümünde ilk önce Eski Türkçe'nin ünlü ve ünsüzlerini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Ünlüler başlığı altında *ünlü uzunlukları*, *kapalı /e/ ve /ı/ ünlüsü* konularını uzunca izah ettikten sonra, bazı Uygur metinlerinde bilhassa birtakım çekim ve yapım eklerinin bağlantı ünlüsü olarak karşılaştığımız /A/ ünlüsünü *Archphoneme /X/* başlığı altında ele almıştır. Ünsüzle biten bazı kelimelere gelen eklerin bağlantı ünlüsü /A/, son zamanlara kadar sadece Maniheist metinlerde görülen bir özellik olarak değerlendirilirken, bu ünlünün Türk dilinin en erken

tarihli metinlerinden beri var olduğu ve zamanla /l/ ünlüsüne değiştiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu görüşe göre, /l/ ve /u/ ünlülerini karşılayan /ǎ/ ile /i/ ve /ü/ ünlülerini karşılayan /ě/ fonemleri, Türk runik yazısında, kelime içindeki ünlüler genellikle yazılmadığı için gösterilmemiş ancak dil özellikleri bakımından yazıtlara yakın bir zamanda yazılmış olduğu tahmin edilen bazı Maniheizt ve Budist Uygur metinlerinde gösterilmiş, daha sonra bu ünlüler değişmiştir. Erdal bu fonemleri /X/ işaretiyle göstermiştir. Bu konuda, henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşmamış ve tartışmalı olan yönleri bir tarafa bırakırsak, birçok Maniheizt ve bazı Budist Uygur metinlerinde birtakım eklerin bağlantı ünlüsü /I, U/ değil, /A/dır. Bu özelliğin Budist metinlerde de görülmesi, yalnızca Mani metinlerine ait bir özellik olmadığını en açık kanıtıdır (Doerfer 1993: 119-128).

Ses Bilgisi bölümünde ünlülerden sonra ünsüzler, özelliklerine göre tasnif edilerek tablo hâlinde verilmiş, sonra her bir ünsüz ait olduğu grupta değerlendirilmiştir. Buna göre Eski Türkçe’de ünsüzler; dudak ünsüzleri (labials /b/, /v/, /w/, /f/, /p/), diş ünsüzleri (alveolars /t/, /d/, /ð/), ön damak ünsüzleri (palatals /k/, /g/, /y/, /ñ/, /ç/), arka damak ünsüzleri (velars /k/, /g/, /x/, /ŋ/ ve */h/), sürekli ünsüzler (sibilants /s/, /ş/, /z/) ve akıcı ünsüzler (liquids /l/, /r/) olarak tasnif edilmiş ve bu ünsüzlerin durumu, değişiklikleri de vurgulanarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.

Bu kısımda, diğer ünsüzlerde olduğu gibi, akıcı /r/ ünsüzünün Eski Türkçe’deki durumu da ayrıntısıyla değerlendirilmiştir. Ancak yine akıcı ünsüzlerden /l/ ünsüzünün durumu hakkında, 146. dipnottaki *ötlüm* “sürekli, devamlı” kelimesi üzerine yapılan tartışmaların dışında fazla birşey söylenmemiştir. Röhrborn, **Ht VII 670**’de, *ötlüm* kelimesini /l~/r/ değişkenliği sonucu ötür- fiilinden getirirken, Erdal hem OTWF’de (1991: s. 293) hem de bu eserinde, Eski Türkçe’de /l~/r/ değişkenliğinin hiç olmadığını ifade ederek, kelimeyi öte- fiilinin -(X)l- edilgenlik ekli biçimi olarak açıklamıştır (s. 84/146. dipnot). *ötlüm* kelimesinin teşkili konusunda her iki izah tarzı da kabul edilebilir ancak burada Erdal’ın “*Eski Türkçe metinlerde /l~/r/ değişkenliğinin olmadığı*” şeklindeki görüşü üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü hem yazıtlar hem de bazı Uygur metinlerinde, belki de ağız özelliği olarak, /l/ ve /r/ ünsüzlerinin birbirinin yerine yazıldığı örnekler mevcuttur: Yazıtlardan **Tuva I**’de *arkış eldem* (14) (<alkış erdem), **Tuva III**’te *balbar* (3) (<*barbal<Mo. *bari-) (Tekin 2000: 78); Uygur Türkçesi’nden **M II 6**’da *tirilerim*

(2) (<tirilelim), **KP**'de *aş aşlagarı unamadı* (XIX 6) (<aşlagalı), **BT II**'de *tugmak-lı örmek-li* (1008) (<öl-) gibi örneklerde /l/ ve /r/ ünsüzleri birbirinin yerine yazılmıştır. Bu sebeple ötlüm kelimesi, Erdal'ın ileri sürdüğü öte-l- fiilinden gelmiş olabileceği gibi, Eski Türkçe metinlerde /l/~r/ değişkenliğinin sonucu, Röhrborn'un ileri sürdüğü gibi ötür- fiilinden de gelmiş olabilir.

Eserin II. bölümünde, *Phonotactics and Phonetic Processes* başlığı altında Eski Türkçe'de ünlü ve ünsüz fonemlerin kelimedeki diziliş kuralları ve ses olayları ele alınmıştır. Ünlü asimilasyonu, ünlülerden ve ünsüzlerden kaynaklanan ünlü asimilasyonu olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Bu bölümde sırasıyla orta hece ünlüsünün düşmesi ve vurgu, ünsüzlerin dağılımı, ünsüz grupları ve ayrışması, metatez, parazit ünsüzler, ünsüz asimilasyonu, /g/ ünsüzünün tesir ettiği ses değişimleri, hece yutumu, kelime erimesi gibi konular ele alınmıştır.

Ünsüz Dağılımı (Consonant Distribution) başlığında kelime başında, ortasında ve sonundaki ünsüzlerin durumu ve bu ünsüzlerin birbirine yakın ünsüzlere değişimi konusu incelenmiştir. Erdal, Karahanlı Türkçesi'nde olumsuz geniş zaman eki olan *-mAs* (< -mAz) istisnası bir tarafa bırakılırsa, kelime sonunda tonlu ünsüzlerin tonsuzlaştığına dair herhangi bir işaretin olmadığını ifade eder. Erdal'a göre aynı ekteki tonlu /z/ ünsüzünün tonsuzlaştığı bir başka metin de Maniheist çevreye ait **M III 16** numaralı Uygur metnidir. Erdal, bu metinde geçen *yanmas yer* (v 3) örneğindeki /s/ ünsüzlü *-mas* şeklini, Karahanlı Türkçesi'nde olduğu gibi, diyalekt özelliği ile değerlendirmiştir. Ona göre **M III 16**, arkaik özellikler taşıyan bir metin olduğu için, bu metinde geç dönem Uygur metinlerinde görülen /z/ ve /s/ ünsüzlerinin düzensiz yazımı yerine, /z/ ünsüzü tonsuzlaşmıştır.

M III 16 numaralı Maniheist metni, dil özellikleri bakımından klasik-öncesine aittir. Uygur Türkçesi'nde /d/ ve /t/ ile /s/ ve /z/ ünsüzleri, daha çok geç tarihli Uygur metinlerinde karıştırılmıştır ancak bu ünsüzler zaman zaman klasik öncesi Uygur metinlerinde de birbirinin yerine yazılmıştır. **M III 16** ile hemen hemen aynı dil özelliklerini gösteren Maniheist Uygur metinlerinden **M III 9**'da *ösüngüz* (8) (<öz) ve Budist Uygur metinlerinden **MaitrSengim**'de *barmu munung kögsinte kutrulmaklag urug tarag* (4/14) (<kögüz) örneklerinde /z/ ünsüzü /s/ ile yazılmıştır. **M III 16** gibi /z/ ünsüzünün /s/ ile yazıldığı bu metinler de klasik öncesine aittir. Öyleyse Uygur Türkçesinde /d/ ve /t/ ile /z/ ve /s/ ünsüzleri, seyrek olarak klasik

öncesi dönemde de birbirinin yerine yazılmıştır. Bu sebeple M III 16 numaralı metnin, *yanmas yer* (v 3) örneğindeki *-mAs* şekline ötürü Karahanlı Türkçesi ile aynı diyalekti paylaştığını düşünmek, mevcut bilgiler ışığında zor görünmektedir.

Erdal, *Ünsüz Dağılımı* (Consonant Distribution) başlığı altında, Eski Türkçe'de kelime başındaki ünsüzlerin durumu konusunda da teferruatlı bilgiler vermiştir. Uygur Türkçesinde kelime başında /m/, /n/ ve /l/ ünsüzleriyle başlayan kelimeler genelde alıntıdır. /m/ ile başlayan Türkçe kelimeler, Erdal'ın da temas ettiği gibi kelimedeki /n/ ve damak /n/ ünsüzlerinin tesiriyle /b/ ünsüzünden gelişmişlerdir. Eski Türkçe'de alıntı kelimelerin haricinde /n/ ünsüzüyle başlayan tek kelime *ne* soru kelimesi ve türevleridir. Erdal kelime başında /n/ ünsüzünün ayrıca Karahanlı Türkçesi metinlerinden hem DLT hem de KB'de *maru* kelimesindeki /l/ ünlüsünün düşmesiyle *naru* kelimesinde de olduğunu ifade etmiştir. Ancak Eski Türkçe'de *naru* (<*maru*) kelimesi, sadece Karahanlı sahasında değil, Uygur sahasında da görülür. Geç dönem Uygur metinlerinden *Totenbuch*'da *naru berü kirip* (383) örneğinde *maru* kelimesindeki /l/ ünlüsü düşmüştür. Dolayısıyla bu kelimeyle ilgili örnekler Karahanlı metninin yanı sıra Uygur sahası da dahil edilmelidir.

Ünsüz Grupları (Consonant Clusters) başlığı altında Eski Türkçe'de kelime başında ve ortasında, kelime kökünde ya da kelime-ek birleşiminde yanyana gelen ünsüzlerin durumu incelenmiştir. Eski Türkçe'de, alıntı kelimeler hariç, kelime başında ya da ortasında tek hecede iki ünsüz yanyana gelmez. Tek hecede yanyana gelen ünsüzler, ancak bazı ses olaylarının sonucudur. Erdal bazı ses olayları sonucunda yanyana gelen ünsüzleri bu başlık altında tasnif ederek incelemiştir. Bu konuda bilhassa iki noktaya temas etmek gerekir:

Birincisi, Türk runik alfabesiyle yazılmış yazıtlarda, daha önce Arat (1992: 111) ve T. Tekin (1968) tarafından tespit edilmiş olan kelime içinde yanyana kullanılan aynı tür iki ünsüzün tek ünsüzle temsil edilmesine dayalı imlâ özelliği, ilk defa Erdal tarafından Uygur Türkçesi metinlerini de kapsayacak şekilde düşünülerek Eski Türkçe metinlerde *ünsüz tekleşmesi* (*simplification*) adıyla sistemli hâlde ele alınmıştır. İmlâya ait bu özellik, kelime içinde yanyana gelen aynı tür iki ünsüzün tek işaretle yazılması esasına dayanır (*kuluk* < kul+luk; *tükelig* < tükel+lig vb.). Ünsüz tekleşmesi, en fazla yazıtlarda ve bazı Uygur metinlerinde görülmektedir.

Ünsüz Grupları (Consonant Clusters) konusunda belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, Eski Türkçe'de /r/ ünsüzünden kaynaklanan ses olaylarıdır. Erdal, bu ünsüzün sebep olduğu *metatez*, *ünlü türemesi* ve *ünsüz düşmesi* gibi ses olaylarını ayrıntılı olarak incelemiştir. Eski Türkçe'de /r/ ünsüzü, daha çok Uygur dil alanında belli bir dönemden sonra yazılan metinlerde düşmeye başlamıştır. Erdal'ın burada verdiği örneklerle işaret zamirlerinin yaklaşma hâli de ilave edilebilir. Kök Türk yazıtlarında ve klasik öncesi Uygur metinlerinde *añar/muñar* şeklinde olan işaret zamirlerinin yaklaşma hâli, geç Uygur metinlerinde /r/ ünsüzünün düşmesiyle düzenli olarak *aņa/muņa* şekillerini almıştır (Doerfer 1993: 162-163). Uygur Türkçesinde /r/ ünsüzünün düştüğü *aņa/muņa* şekillerinin diyalekt farklılığından kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusu akla gelse de, Uygur Türkçesi'nde belli bir dönemden sonra sadece bu şekillerin kullanılmış olması, bu şüpheyi gidermektedir. Dolayısıyla Eski Türkçe'nin Uygur sahasında *añar/muñar* kelimeleri, /r/ ünsüzünün düşmesiyle *aņa/muņa* olmuştur diyebiliriz.

İkinci bölümün son konusunu *Morfofonoloji* oluşturmaktadır. Erdal, bu başlık altında Türkçe ve alıntı kelimelerde kök-ek birleşiminin hangi şartlar altında gerçekleştiği ve eklerin birleşme esnasında değişen ve değişmeyen unsurlarını incelemiştir.

Eserin üçüncü bölümü *Morfoloji* üzerinedir. Bu bölümde kelime türlerine geçmeden önce eklerin sırası, grup çekimi gibi genel bilgiler verilmiştir. Türkçe'de eklerin sıralanışı genellikle belli bir düzene sahiptir ancak Erdal, eklerin sırası başlığı altında Eski Türkçe'de düzen dışı örnekler üzerinde de durmuştur. Grup çekiminde ise bir kelimeye bağlı, ardarda sıralı birden çok kelime grubunun yapısı üzerinde durulmuştur. Erdal'ın da belirttiği gibi, Eski Türkçe'de sıralı kelime gruplarının ortak çekim ekleri, bütün kelime gruplarında ortak olmak üzere sadece sondaki kelime grubunda yer almıştır (*kenç urı kenç kızlar* gibi).

Erdal, isimler bölümünde, kendisinin daha önce OTWF'de fonksiyonlarıyla ayrıntılı şekilde incelediği isimlerden ve fiillerden yapılmış isim yapım ekleri üzerinde kısaca durmuştur. Sonra *İsim Çekim Morfolojisi* başlığı altında isimlerde *sayı*, *iyelik*, *zıtlık* ve *eşanlamlılık*, *hâl*, *iyelik + hâl* ve *+kl* eki konuları üzerinde durulmuştur.

Hâl ekleri, daha önceki gramerlerden farklı olarak, değişik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Erdal'ın da vurguladığı gibi Eski Türkçe'de hâl çekimini; yalın isimler, iyelik ekli isimler ve zamirlerden sonra farklı eklerle çekimlendiği için, ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Gabain tarafından yazılan *Eski Türkçenin Grameri*'ndeki dokuz hâl ekine karşın Erdal, Eski Türkçe için on üç hâl eki tasarlamıştır. Erdal, Eski Türkçe'de yalın isimlerden sonra, bilinen hâl eklerine yenilerini ilave ederek, bölümün sonunda aktif olan onbir ve sınırlı sayıdaki birkaç metinde görülen iki hâl ekinden oluşan toplam on üç hâl eki zikretmiştir. Ona göre bilinen hâl eklerinin dışında, yön-bulunma hâl eki (directive-locative) $+rA/+rU$, benzerlik hâl eki (similarity) $+lAyU$, topluluk hâl eki (comitative) $+lXgU$ ve yön (orientational) hâl eki $+dXn$ ekleri isimlerde hâl kapsamındadır.

Eski Türkçe'de yön hâli, $+gArU$, $+rA$ ve $+rU$ ekleriyle yapılmıştır. Erdal'a göre $+rA/+rU$ ekleri, *öñre*, *kisre*, *taşra* gibi kelimelerde yön-bulunma (directive-locative); *yüzre*, *töpöre* gibi kelimelerde de parçasal-bulunma (partitive-locative) hâlidir.

Bugüne kadar Eski Türkçe'de yaklaşma hâl eklerinin $+kA$ ve $+A$ olduğu ileri sürülmüştür. Eski Türkçe'de $+A$ yaklaşma eki, birkaç yön kelimesinde ve 1. şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Ancak Erdal'a göre *kurıya*, *yırya* gibi yön kelimelerinde yaklaşma hâl eki yoktur. Bu kelimelerde olduğu ileri sürülen $+(y)A$ eki, $+rA$ yön-bulunma hâl ekinin kelime tabanlarındaki */r/* ünsüzünün tesiriyle asimile olmuş şeklidir. $+A$ yaklaşma hâl eki, gerek Kök Türk yazıtlarında gerekse bazı Uygur metinlerinde *suvsamaka*, *adaka* gibi kelimelerde de yoktur. Çünkü bu kelimelerde, $+kA$ ekinin ünsüzü, kelimenin aynı tür son ünsüzüyle bir araya geldiği zaman, */kk/* ünsüz grubu tek ünsüzle gösterilmiştir (*<suvsamak+ka, adak+ka*).

Erdal, Kök Türkçe'de 1. şahıs iyelik ekinden sonra görülen $+A$ yaklaşma hâl ekinin, 2. şahıstan sonra gelen yaklaşma hâl ekine analogi yoluyla oluştuğunu ifade eder. Erdal, Teklik 1. şahıs iyelik ekinden sonra gelen $+A$ yaklaşma hâl ekine ait örnekleri, sadece Türk runik harfli Kök Türkçe yazıtlarından seçmiş olsa da bu ek, **TT II A**'da *ornuma* (74) örneğinde görüldüğü gibi Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. O hâlde Eski Türkçe'de sadece Yenisey ve Kök Türk yazıtları için ifade edilen teklik 1. şahıs iyelik ekinden sonra gelen $+A$ yaklaşma hâl eki, erken Uygur metinlerinde de kullanılmıştır.

Eski Türkçe'de isimlerin çıkma hâli, +DA, +DAn ve +DIn ekleriyle yapılmıştır. Yazıtlardaki +DA eki, Uygur metinlerinde de aynı fonksiyonda kullanılmaya devam etmiştir. Eski Türkçe'nin çıkma hâl eklerinden +DAn daha çok Maniheist, +DIn ise Budist çevrede yazılmış Uygur metinlerinde kullanılmıştır. Genellikle Maniheist metinlerde kullanılan +DAn eki, *Sekiz Yükme*'in *Londra* nüshası gibi klasik öncesi bazı Budist Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. Erdal, Laut'u (1986: 70, 77) referans göstererek klasik öncesi Budist metinlerden Maitrisimit'te çıkma hâl ekinin +DA ve +DIn ekleri olduğunu, bu metnin Murtuk ve Hami nüshalarında +DAn ekinin olmadığını ifade eder. Ancak Maitrisimit'in her iki nüshasında da genel olarak çıkma hâli +DA ve +DIn ekleriyle yapılmışken, **MaitrHami 11**'deki *kök kalıktan turup* (15a 21) örneğinde +DAn ekinin de kullanılması, Maitrisimit'in daha sonraki yüzyıllarda yazılmış kopya nüshasında her üç çıkma hâl ekinin de kullanıldığını göstermektedir. Bu sebeple genelde Maniheist metinlerde görülen +DAn çıkma hâl eki, klasik öncesi Budist metinlerden *Sekiz Yükme* yanında *MaitrHami*'de de kullanılmıştır.

Şekil Bilgisinin ikinci ana başlığını fiiller oluşturur. Burada fiil yapım eklerinden kısaca bahsedildikten sonra, fiillerde çatı, olumsuzluk ve sayı kategorileri ele alınmıştır. Daha sonra fiiller çekimli (istek, geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimleri) ve çekimsiz fiiller olarak tasnif edilerek incelenmiştir.

Erdal, Gabain gibi, Eski Türkçe'de geçmiş zaman çekimini, -dX (*the constative preterite*), -mİş (*indirective*) ve -yOk/-yUk⁴ (*the vivid past*) ekleriyle yapılmış geçmiş zaman şekilleri olarak üçe ayırmıştır. Bu geçmiş zaman şekillerinden -yOk/-yUk ekinin Budist Uygur metinlerinde geçmiş zaman çekiminde, Maniheist Uygur

⁴ Birçok Uygurist gibi Erdal da bu ekin ünlüsünün, **TT VIII**'de yayımlanan Brahmi harfli Uygur metinlerindeki örneklerden hareketle, muhtemelen /O/ olduğunu düşünmektedir (s. 240). Eski Türkçe'de ilk hece dışında /O/ ünlüsü, sadece Brahmi alfabesiyle yazılmış metinlerde görülür. Diğer alfabeler, /O/ ile /U/ ünlüleri arasında fark gözetmediği için, Brahmi alfabesiyle yazılmış Uygur metinlerinde ilk hece dışında /O/ ünlülerini bulunduran kelimeler, diğer Uygur alfabeleri ile yazılmış metinler için de tatbik edilmektedir. Ancak Brahmi alfabesiyle yazılmış metinlerde ilk hece dışında bulunan /O/ ünlüsünün alfabenin imlâ özelliklerinden ya da diyalekt farklılığından mı kaynaklandığı yoksa /O/ ile /U/ ünlüleri arasında fark gözetmeyen diğer alfabelerle yazılmış şekiller için örnek mi teşkil ettiği konusu tam olarak aydınlığa kavuşmuş değildir. Bu sebeple bazı araştırmacılar tarafından *tegdöküm*, *tirgök*, *bulganyok* şeklinde okunan kimi kelimelerde ilk hece dışındaki /O/ ünlüleri, /U/ ile de okunabilir.

metinlerinde ise sıfat-fiil fonksiyonuyla kullanıldığının ifade edilmesi, farklı kültür çevrelerinde yazılmış metinler arasındaki farklılıkların tespit edilmesi açısından önemlidir.

Eserde, şu ana kadar üzerinde pek fazla çalışma yapılmamış olan *tahlilî fiiller*, *fil tipleri*, *fiillerde görünüş ve zaman* konuları ayrıntısıyla değerlendirilmiştir. Tahlilî fiiller konusu, Eski Türkçe'de fiillerin özel anlam kazanarak yardımcı fiil şeklinde kullanılması esasına üzerine kurulmuştur. Bu anlamda ilk önce ele alınan fiil er- fiili olmuştur. Erdal, Eski Türkçe'de fiilleri daha sonra hareket türlerine göre tasnif etmiştir. Buna göre hareketin gerçekleştiği esnadaki gelişme ve değişikliklerle ilgilenen *actionality* konusunda, Eski Türkçe'de bütün alanlara ait yardımcı fiiller ve belirli eklerin kattığı anlamlar tek tek ele alınmıştır. Erdal'a göre Eski Türkçe'de *actionality*, genellikle kısmî gramatikalizasyona uğramış yardımcı fiillerle yapılmıştır. Bu bakımdan Uygur Türkçesi'nde *alk-*, *bar-*, *bol-*, *er-*, *id-*, *kal-*, *kel-*, *tur-*, *tut-*, *tüket-* ve *yort-* fiilleri olayın gerçekleştiği esnadaki durumu ifade ettikleri için *actionality* başlığı altında değerlendirilmiştir. Erdal'ın bu konuda MaitrHami'in Hami nüshasından verdiği ... *ança ança edgülig özleri tengri mengileri ert̄er barır* (MaitrHami X 1r17) cümlesinde *bar-* fiili *actionality* kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak bu örnekteki *bar-* fiilinin *actionality* mi ifade ettiği yoksa *ert-* ve *bar-* fiillerinin sinonim mi oldukları belirsizdir. Uygur Türkçesi'nde *bar-* fiili, Erdal'ın da verdiği örneklerden anlaşılacağı üzere birçok örnekte *actionality* kategorisinde kullanılmıştır. Ancak MaitrHami'deki bu örnekte, birlikte kullanılan *ert-* ve *bar-* fiilleri eşanlamlı ikileme olarak görülmektedir.

Bir diğer hareket türü olarak ifade edilen *niyet (intention)* konusunda, *ugra-* ve *kör-* fiillerinin harekete kattığı anlamlar üzerinde durulmuştur. *Yeterlilik ve İhtimal (Ability and Possibility)* başlığı altında ise, Eski Türkçe'de bu konularda geçen yardımcı fiillerin kullanış kalıpları ele alınmıştır. Bir başka hareket türü, cümlede ifade edilen hareketin tesir ettiği özne (*al-*) ya da nesneyi (*ber-*) tanımlayan *Version* kategorisidir. Erdal'ın eserinde fiillerle ilgili olarak değindiği bir başka konu ise fiillerin görünüşü ve zamanıdır (*Aspect and tense*).

Erdal, fiiller bahsinde son olarak *çekimsiz fiiller (the non-finite verb)* üzerinde durmuştur. Çekimsiz fiiller; *isim-fiiller (infinitive)*, *zarf-fiiller (converbs)* ve zaman ifade eden (*perfect participles*) ya da etmeyen sıfat-fiiller (*imperfect participles*) ile

projeksiyon sıfat-fiiller olarak tasnif edilmiştir. Bu bölümün son konularını ise zarflar, edatlar, ünlemler, bağlaçlar oluşturmaktadır.

Dördüncü bölümde Eski Türkçe'nin cümle yapısı, fonksiyonlarına göre tasnif edilerek yeni dilbilim metotlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde en küçük birimden en büyük birime kadar bütün anlatım şekilleri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bugüne kadar Kök Türk yazıtlarının sentaksı bazı çalışmalarla ortaya konmuştur ancak Uygur Türkçesi'nin cümle yapısı bütün yönleriyle değerlendirilmiş değildir. *A Grammar of Old Turkic*'in sentaks bölümü, hem Uygur Türkçesi'nin sentaksı üzerine geniş ve ayrıntılı açıklamaları hem de Eski Türkçe'nin bütün dil alanlarını içine alan toplu değerlendirmeleriyle kitabın en önemli bölümlerindedir. Bilhassa Uygur sahasına ait cümle yapısı hakkında ifade edilen bilgiler, Eski Türkçe'nin sentaksı üzerine bundan sonra yapılacak çalışmalar için rehber olacak niteliktedir.

Pragmatics and Modality başlığını taşıyan beşinci bölümde, konuşan ya da yazan kişinin duygularını yansıtan kelime ve kelime grupları ele alınmıştır. Bu bölümde konuşucunun duygularını yansıtan kelime ve kelime grupları, konuşucunun isteği olarak sunulmayan bir zorunluluğu vurgulayan yapılar ve sosyal, kişisel ya da kutsal yapıyı vurgulayan kelimeler değerlendirilmiştir.

Kitabın *Notes on the Lexicon* adını taşıyan son bölümünde ise Eski Türkçe'nin leksikolojisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Kök Türkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dil alanlarından müteşekkil Eski Türkçe'nin farklı kültürler ve hayat şartları altında farklılaşan kelimelerine kısaca değinilmiştir. Burada sadece farklı kültürlerin tesiriyle beliren kelime farklılaşmasından değil, kişi ya da ağız karakteri taşıyan kelimelerin farklılığından da bahsedilmiştir.

Sonuç olarak Kök Türk, Uygur ve Karahanlı dil alanlarına ait malzemenin bir araya getirilmesiyle yazılan *A Grammar of Old Turkic*, Eski Türkçe alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Gramer, pek çok açıdan büyük önem taşımaktadır. Öncelikle, bu esere kadar en fazla müracaat edilen Gabain'in grameri, yazıldığı zamanda hem yazıtlardaki kimi ibarelerin belirsizliğini koruması hem de Uygur sahasına ait çok az metnin yayımlanmış olması gibi etkenlerden dolayı ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştı. Geçen süre içinde başta Uygur sahası olmak üzere Eski Türkçe'ye ait birçok metnin yayımlanmış olması ve bu metinler üzerine

yapılan çalışmaların yeni neticeler ortaya çıkarması, Gabain'in gramerindeki bilgilerin yanlış ve eksikliklerini ortaya koymuştur. Erdal bugüne kadar yayımlanmış Uygur metinlerinin çoğunu çalışmasına dahil ettiği için, daha önceki çalışmalarda pek bilinmeyen ancak bu metinlerde ortaya çıkan yeni yapılar, gramer kategorilerinde değerlendirilmiştir.

Karahanlı Türkçesinin, tarihî Türk dilinin tasnifinde genellikle Orta Türkçe dönemi içinde değerlendirilmesine karşın, bu kitapta KB, DLT gibi 11. yüzyılda yazılmış Karahanlı metinleri, Kök Türkçe ve Uygur Türkçesiyle beraber Eski Türkçe dönemi içinde ele alınmıştır. Ancak Erdal, Karahanlı Türkçesi'nin dil özelliklerine yeri geldikçe değinmiş, açıklama ve örnekleri daha çok Uygur Türkçesi'nden seçmiştir.

Kitabın önemli yönlerinden biri de yeni dilbilim anlayışıyla yazılmış olmasıdır. Eski Türkçe ile ilgili veriler yeni dilbilim metotlarıyla işlenmiştir. Ayrıca Eski Türkçe malzeme, eserin morfoloji ve sentaks bölümlerinde fonksiyonel yaklaşımla ele alınmıştır. Bütün bu özelliklerden dolayı *A Grammar of Old Turkic*, yine Erdal'a ait olan OTWF gibi, Eski Türkçe'nin temel müracaat kaynaklarından biridir.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1992), *Atabetü'l-Hakayık*, TDK yay: 32, 2. baskı, Ankara.
- ÁRPÁD, Berta, (2004), *Szavamat jól halljátok*, A türk és uygur rovásírásos emlékek kritikai kiadása, Szeged.
- BARUTCU-ÖZÖNDER, F. Sema, (2002), "Türk Dilinin Tarihî Dönemleri Üzerine Birkaç Söz", *Türkbilig* 2002/3, Ankara: 203-210.
- BT II** Röhrborn, Klaus, (1971), Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar, **Berliner Turfan-Texte II**, Berlin.
- BT V** ZIEME, Peter, (1975), Manichäisch-türkische Texte, **Berliner Turfan-Texte V**, Berlin.
- BT VII** KARA, Georg und Peter Zieme, (1976), Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung, Akademie Verlag, **Berliner Turfan-Texte VII**, Berlin.
- DOERFER, Gerhard, (1993), *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Harrassowitz Verlag, Turcologica 14, Wiesbaden.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ yay., Ankara.
- GABAİN, Annemarie v., (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK yay. Ankara.
- HamTouHou** Hamilton, James, (1986), *Manuscripts ougours du IXe-Xe siècle de Touenhouang*, C. 1-2, Paris.

- Ht VII** Röhrborn, Klaus, (1991), *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- LAUT**, Jens Peter, (1986), *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- M III** Le Coq, Albert von, (1922), *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- MaitrHami 10** Geng Shimin, H. J. Klimkeit und J. P. Laut (1987), “Der Herabstieg des Bodhisattve Maitreya vom Tusita-Götterland zur Erde’. Das 10. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit”, *Altorientalische Forschungen* 14: 350-376.
- MaitrHami 11** Geng Shimin, H. J. Klimkeit und J. P. Laut (1988), “Das Erscheinen des Bodhisattva’. Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit”, *Altorientalische Forschungen* 15: 315-366.
- MaitrSengim** Tekin, Şinasi, (1980), *Maitrisimit Nom Bitig*, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index, Berliner Turfantexte IX, Berlin.
- OTWF** Erdal, Marcel, (1991), *Old Turkic Word Formation*, A Functional Approach to the Lexicon, II Volume, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- SIMS-WILLIAMS**, N., (2000), *Bactrian Documents from Northern Afghanistan*, I. Legal and Economic Documents (Oxford) Studies in the Khalili Collection vol. III. Corpus Inscriptionum Iranicarum. II Inscriptions of the Seleucid and Parthian Periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. VI: Bactrian (Erdal’ın Kaynakçasından).
- TEKİN**, Şinasi, (1966), “Buyan Evirmek”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE 19, Ankara: 390-411.
- TEKİN**, Şinasi, (1993), *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Haz.: R. Tüba Çavdar, Eren Yay., İstanbul.
- TEKİN**, Talat, (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- Totenbuch** Zieme, Peter, G. Kara, (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TT II** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain (1929), *Türkische Turfan-Texte II*, Berlin.
- ZIEME**, Peter, (1969), *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaisch-türkischen Turfantexte*, Berlin (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ZIEME**, Peter (1986), “Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düşünceler”, *TDAY-B 1982-1983*, Ankara: 229-237.